

boek traceert allereerst in het luik 'Een hoogadellijk huis' (11-144) de geschiedenis van al deze Arenbergs. De huidige, twaalfde hertog van Arenberg, Jan Engelbert, droeg een hoofdstuk bij over de ingewikkelde genealogie van de familie, voorzien van heldere schema's; de markies de Trazegnies verzorgde een overzicht van de families die in het huis Arenberg opgingen; Luc Duerloo beschreef de rol van de Arenbergs in de Habsburgse Nederlanden en Mark Derez hun plaats en optreden na de revolutie tot aan de 'sekwestratie' na 1918. Jean-Pierre Tytgat verzorgde een overzicht van het imposante bezit van de Arenbergs in de Nederlanden en van het beheer daarvan.

In het tweede deel, 'Bezittingen in de Lage Landen' (145-310), worden dan systematisch alle heerlijkheden, paleizen en stadshoven beschreven, van de oudste bezittingen Peer en Lummen in de Limburgse Kempen tot de achttiende-eeuwse aanwinst Middelburg in Vlaanderen. Vooral lokale specialisten uit Vlaanderen en Nederland leverden hiervoor de uitstekend gedocumenteerde teksten. Zo weten we nu dat de Arenbergs tot op Terschelling en in het thans Groningse Westerwolde gegoed waren. Dit deel is prachtig geïllustreerd met talrijke kaarten (uiteraard onder meer uit de beroemde Albums van Karel van Croy), topografische prenten en afbeeldingen van de talrijke kunstvoorwerpen die de Arenbergs her en der stichtten en achterlieten, zoals het glas-in-loodraam van Margaretha van der Marck (†1599) en haar echtgenoot Jan van Ligne, ouders van Karel van Arenberg, in de Goudse Sint-Janskerk, en Jans graftombe in de kerk van Zevenbergen.

De sterke positie van de Arenbergs op het internationale politieke toneel weerspiegelde zich in hun talrijke posities op het hoogste niveau, hun macht en aanzien en hun rijkdom, waarvan tot op de dag van vandaag talloze kunstwerken en paleizen (zoals het Brusselse Egmondpaleis en het kasteel te Heverlee) getuigen. Hoe puissant rijk ze wel waren (en zijn), komt duidelijk tot uiting in het derde en laatste deel, 'Kunst en wetenschap' (311-383), gewijd aan het mecenaat en het kunstbezit van de familie door de eeuwen heen. Eeuwenlang stelden zij vrijwel alle adellijke geslachten in de Zuidelijke én Noordelijke Nederlanden in de schaduw als het ging om religieuze en vooral wereldlijke architectuur, het stichten van gedachteniskunst, het verzamelen van kunstvoorwerpen en de opbouw van een imposant familiearchief. Het Belgische deel daarvan berust thans in het Algemeen Rijksarchief in Brussel, het Leuvense Universiteitsarchief en het Arenbergarchief in Edingen. Dit boek, waarmee de prinselijke familie de aandacht wil vestigen op het familiearchief en haar overige culturele activiteiten, is een nieuwe parel aan de reeds zo illustere kroon. Het biedt niet alleen een uitstekend en toegankelijk inzicht in de gecompliceerde familie- en bezitsgeschiedenis, maar ook tal van aanknopingspunten voor nieuw historisch en kunsthistorisch onderzoek. Bijzondere lof verdient de uitgever voor de kostelijke vormgeving.

Arnoud-Jan Bijsterveld

A. M. L. Hajenius, met medewerking van R. Hofman, *Dopers in de Domstad. Geschiedenis van de Doopsgezinde gemeente Utrecht 1639-1939* (Doperse documentaire reeks III; Hilversum: Verloren, 2003, 303 blz., €20,-, ISBN 90 6550 740 X).

In de Doperse documentaire reeks is na De Rijk en Edam nu de beurt aan Utrecht om te worden beschreven. De eerste twee deeltjes zijn in eigen beheer uitgegeven door het Doopsgezind Seminarium, maar vanaf dit deel is de reeks ondergebracht bij uitgeverij Verloren.

Sinds A. Th. van Deursens *Bavianen en slijkgeuzen* (Assen, 1974; laatste druk Franeker,

1998) en Peter van Roodens *Religieuze regimes* (Amsterdam, 1996) is het iedereen wel duidelijk dat kerkgeschiedenis niet alleen geschikt is als tijdverdrijf voor gepensioneerde predikanten, maar ook interessant licht kan werpen op historische vragen. En de dopers kunnen zich de laatste jaren in een behoorlijke belangstelling verheugen, hetgeen meer in overeenstemming is met hun belang tijdens de Opstand, toen hun aantal zeker even groot als hun huidige ledental van enkele tienduizenden was en waarschijnlijk groter dan dat der calvinisten.

In de eerste plaats moet hier als voorbeeld worden vermeld de mooie studie over de periode van 1531-1675 door S. Zijlstra, *Om de ware gemeente en de oude gronden* (Hilversum, 2000). Ook het boek over de episode-Munster van Luc Panhuysen, *De beloofde stad* (Amsterdam, 2000) heeft veel aandacht gekregen en is welhaast een bestseller geworden. Naast dergelijke historische werken zijn er ook recent enige publicaties verschenen vanuit een uitdrukkelijk doopsgezind-apologetisch standpunt. Vrijwel al deze boeken concentreren zich op Holland en Friesland.

Alle reden dus om het volledig eens te zijn met de schrijfster, de romaniste A. M. L. Hajenius, dat het een interessante vraag is hoe de situatie rondom de doopsgezinden zich ontwikkelde in Utrecht. Dat de door haar als 'studie' aangeduide publicatie van H. B. Berghuys, *Geschiedenis der Doopsgezinde gemeente te Utrecht* (Utrecht, 1926) deze vraag niet beantwoordt, behoeft eigenlijk geen betoog. Het is een pamflet, bestaande uit overdrukjes van historische schetsen uit kerkbladen. Het hier besproken boek is duidelijk serieuzer aangepakt. Er is uitgebreid studie gemaakt van het Utrechts Archief, de literatuurlijst beslaat 14 en het notenapparaat 24 bladzijden.

De opbouw van het boek is kennelijk geïnspireerd door de bundel *Wederdopers, menisten, doopsgezinden in Nederland 1530-1980* (Zutphen, 1993). Het inleidende hoofdstuk is getiteld 'Kort overzicht van de geschiedenis van de doopsgezinden in Nederland.' Het geeft in sneltreinvaart de hoofdpunten uit de literatuur en had beter 'Zeer kort overzicht' kunnen heten. Dan volgt een verslag van de sporen die dopers tussen 1530 en 1630 in de Utrechtse archieven hebben nagelaten, gevolgd door uitvoerige thematische hoofdstukken over gemeenteleden, organisatie van de gemeente, doperse beginselen en gebruiken, armenzorg en contacten met andere Utrechters en dopers elders. Een schets over de gemeenten in de eerste helft van de twintigste eeuw en een samenvattend slotwoord ronden het boek af.

Het boek geeft een grote hoeveelheid feiten. Vaak wordt wel een eerste aanzet gegeven tot interpretatie, maar grote lijnen komen voor mij nergens naar voren. Nu moet ik wel vermelden, dat ik niet doopsgezind (geweest) ben. En al is dit nergens expliciet gemaakt, het lijkt er sterk op, dat het boek voor en door doopsgezinden is geschreven. Een argument hiervoor zou men kunnen ontleen aan het voorwoord: het is alleen de bedoeling om het boekje van Berghuys, domineesgeschiedenis in de slechtste zin van het woord, in een nieuw jasje te steken. Een sterkere aanwijzing in die richting is de stijl: gemeenteleden worden wel erg vaak aangeduid als broeders (en zusters, maar daar is veel minder over te vertellen). Een voorbeeld op pagina 55: 'Wat weten we van de maatschappelijke situatie van de broeders in dat jaar [1862]? Zes broeders werden in de loop der jaren bedeed. In het voorafgaande hebben we reeds gezien dat tenminste 19 van de 59 broeders een maatschappelijke functie bekleedden. Twee andere broeders bekleedden hoge ambtelijke functies.' Ook wordt telkens wanneer een zaal in het kerkgebouw wordt genoemd, vermeld welke functie die ruimte tegenwoordig vervult, hetgeen voor een boek met als ondertitel 1539-1939 wat vreemd aandoet. Trouwens, Hajenius maakt ook overigens vaak een vergelijking met het hedendaagse kerkelijke leven van de broeders en zusters.

Soms ontkom ik niet aan de indruk dat het boek de dopers in een goed daglicht wil stellen. Van David Joris wordt alleen verteld dat hij er 'tamelijk controversiële standpunten' op nahield

(26). Dat hiertoe ook polygamie behoorde, schijnt nog steeds taboe. En wat te denken van de volgende conclusie (115): 'Hielden de Utrechtse doopsgezinden zich aan de traditie van eenvoud? Kennelijk wel, want in de notulen wordt er niet over gesproken.'

Dit doet niet af aan het respect dat het vele noeste werk dat aan dit boek voorafging, afdwingt. De honderd pagina's tellende bijlagen met lijsten van martelaren, leden, verdeeld in preciezen en moderaten, diakenen, diaconessen, organisten, orgeltrappers, kosteren, kosteressen, bedeeden, legatarissen en voorzangers, en de encyclopedie-achtige biografieën van alle leraren uit de besproken periode vormen een goede basis voor studie. De hoofdtekst kan worden beschouwd als een toegang tot het materiaal in het Utrechts Archief. Het boek over de dopers in de Domstad moet echter nog geschreven worden.

W. Pelt

M. Broersma, *Beschaafde vooruitgang. De wereld van de Leeuwarder Courant 1752-2002* (Dissertatie Groningen 2002; Leeuwarden: Friese pers boekerij, 2002, 546 blz., €35,-, ISBN 90 330 1144 1).

Uitzonderingen daargelaten reikt de belangstelling van uitgevers en redacties voor de geschiedenis van hun krant meestal niet verder dan de horizon van de tijd. In het geval van de *Leeuwarder Courant* is dat anders. Met het oog op het naderende 250-jarige jubileum werd zes jaar geleden geld vrijgemaakt voor een wetenschappelijke studie naar haar historische achtergronden. Het eigen verleden onder ogen durven zien getuigt van zelfbewustzijn. De opdrachtgever zal niet teleurgesteld zijn. Onder de titel *Beschaafde vooruitgang* schetst Marcel Broersma op haast journalistieke wijze een beeld van de wereld waarbinnen de krant opereerde en waaraan zij mede vorm gaf. Naast de inhoud die vooral de geïnteresseerde lezer in de provincie zal boeien, trekt hij aandacht met zijn ambitieuze programmatische benaderingswijze.

Uitgangspunt is de vraag hoe de *Leeuwarder Courant* erin slaagde 250 jaar lang de lezers aan zich te binden en levensvatbaar te blijven. Beantwoording vereist een uitvoerige zoektocht naar de identiteit van de krant in relatie tot de omgeving waarin zij opereerde. Die is, aldus Broersma, te achterhalen door een systematische analyse van inhoud en stijl. Is daarin een patroon te ontdekken? Wat bepaalt de constante en wat de variabelen? Rekening houdend met de complexe maatschappelijke werkelijkheid waarin een krant opereert komt de auteur tot de voor de hand liggende conclusie dat er sprake was van een samenspel van factoren. Het belangrijkste was het evenwicht tussen verandering en continuïteit. De krant verwelkomde vooruitgang in journalistiek en maatschappelijk opzicht als die op beschaafde wijze gestalte kreeg. Zij besteedde alleen aandacht aan datgene dat qua inhoud en stijl voldeed aan de burgerlijke normen en waarden waar zij voor stond en die zij uitdroeg. Zij belichaamde het streven naar beschaafde vooruitgang.

Die basishouding sloot aanpassing niet uit. Toen de sociale actieradius van het lezersbestand verder reikte en de krant ook buiten kringen van de gegoede burgerij werd gelezen, ging aandacht voor 'human interest' en verstrooiing een grotere rol spelen. Toch bleef de *Leeuwarder Courant* in primaire zin altijd een nieuwsblad. Opinievorming werd lange tijd gemedend. Dat was een taak van de lezer. Die kon zich baseren op de aan hem verstrekte informatie. De krant hield daarom zorgvuldig rekening met de pluriformiteit aan opvattingen in de samenleving. Toch ontkwam ook zij niet aan een meer directe deelname aan de vorming van de publieke opinie.